

Úplné rodiny s dětmi a vliv pandemie covidu-19

Věra Kuchařová – Olga Nešporová – Kamila Svobodová – Sylva Höhne – Jana Palonciová

Shrnutí

- Úplné rodiny s nezaopatřenými dětmi tvoří zhruba jednu pětinu ze všech domácností v České republice a tři čtvrtiny rodinných domácností se závislými dětmi. Jejich absolutní i relativní počty v posledních desetiletích výrazně poklesly ve prospěch domácností jednočlenných a neúplných rodin.
- Rodiny s nezaopatřenými dětmi se dvěma rodiči se od rodin sólo rodičů liší kromě jiného průměrně vyšším počtem dětí, v ukazatelích finanční a materiální úrovně pak vykazují vyšší hodnoty, a tedy lepší předpoklady pro poskytování materiálního i dalšího zabezpečení, včetně např. možnosti využití placených služeb pomáhajících s péčí o domácnost či o děti.
- Pandemie se podle výběrového šetření příliš nepromítla do materiální situace úplných rodin. Pozice rodičů na trhu práce nebyly příliš poznamenány. Pokud k tomu došlo, bylo častější snížení pracovního příjmu, než že by rodič nemohl svoji práci vůbec vykonávat. Zhoršení finanční situace domácnosti deklarovala téměř čtvrtina dotázaných.
- Nejvíce rodičů pociťovalo negativní dopady pandemie covidu-19 v rovině psychické. Třetina rodičů zakoušela pocity osamělosti a nedostatek kontaktů s přáteli nově či ve větší míře než před pandemií. Zhruba ve čtvrtině zkoumaných rodin zažívali rodiče pocit vyčerpání a vyhoření. Téměř ve třetině rodin rodiče uvedli, že dítě nově v souvislosti s pandemií začalo trávit mnoho času na počítači.
- Sledování rodiny a zaměstnání bylo obtížnější pro matky než pro otce. Matky v době pandemie covidu-19 častěji odváděly svoji práci v nestandardní pracovní době z důvodu vyšších nároků na péči o děti při uzavření škol. Práce z domova, jež se v době pandemie rozšířila, však nepůsobí pouze jako nástroj ulehčování kombinace rodinných a pracovních rolí, má i negativní dopady.
- Z provedeného výzkumu vyplývá několik doporučení pro rodinnou politiku:
 - podporovat soběstačnost a stabilitu úplných rodin s dětmi;
 - poskytovat náhradu příjmu rodičům v případě dočasné nemožnosti pracovat (např. z důvodu péče o dítě) či při ztrátě zaměstnání či podnikání;
 - podporovat služby typu poradenství, krizové pomoci apod., jejich dostupnost a informovanost o nich;
 - podporovat poskytování flexibilních forem práce a zkrácených úvazků;
 - udržet otevřené školské instituce a poskytovat co možná nejvíce prezenčního vzdělávání, omezit rozsah distanční a on-line výuky na nezbytné minimum;
 - nesoustřeďovat rodinnou politiku nejen na rodiny s nejmladšími dětmi a na nízkopříjmové rodiny a rozšířit podporu rodin s různě starými dětmi a různou příjmovou úrovní.

Svémi policy briefs nabízí VÚPSV stručná shrnutí odborných poznatků a kvalifikovaná doporučení ohledně aktuálních témat sociální politiky.

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., (VÚPSV) je veřejnou výzkumnou institucí provádějící aplikovaný výzkum v oblasti práce a sociálních věcí na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni. Vykonává rovněž konzultantskou činnost, organizuje konference a vydává odborné publikace.

Úvod

Úplné rodiny s dětmi sice tvoří jen pětinu ze všech českých domácností, jejich význam pro budoucnost celé společnosti je nicméně klíčový. Představují současně třetinu českých rodinných domácností a tři čtvrtiny rodinných domácností se závislími dětmi. Úplné rodiny vytvářejí většinou optimální podmínky pro reprodukci a socializaci dětí, rodí se v nich nejvíce dětí, jejich rodinné vazby pomáhají utvářet základní společenské sítě a vztahy. Rodina je sociology považována za základní článek sociální struktury společnosti, proto je žádoucí, aby byla stabilní a funkční. Rodinné zázemí má současně zásadní význam pro kvalitu života jednotlivce. Hodnota rodiny je v českém prostředí vysoká, a přestože přibývá různých rodinných forem, (manželský) pár ženy a muže s (dvěma) dětmi je stále většinou společností vnímaný jako ideální typ soužití. To jsou hlavní důvody, proč by takové rodiny měly být podporovány. Pro hledání optimálních forem podpory je třeba průběžně zjišťovat jejich životní podmínky, potřeby a předpoklady jejich fungování.

Úplné rodiny s dětmi přitom nejsou homogenní skupinou. Při jejich zkoumání je třeba respektovat specifika rodin sezdaných a nesezdaných rodičů, rodin rekonstituovaných, a také rozdíly podle počtu a věku dětí či socioekonomického statusu rodičů. To vše se odráží v míře, jakou jsou schopny rodiny zvládat situace typu koronavirové pandemie.

V rámci pětiletého projektu „Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů (2018–2022)“, zaměřeného na různé typy rodin s dětmi, byly úplné rodiny s dětmi zkoumány v situaci, kdy celou společnost zasáhla pandemie covidu-19, proto byla jejímu vlivu na rodiny věnována přednostní pozornost.

Hlavní poznatky z výzkumu

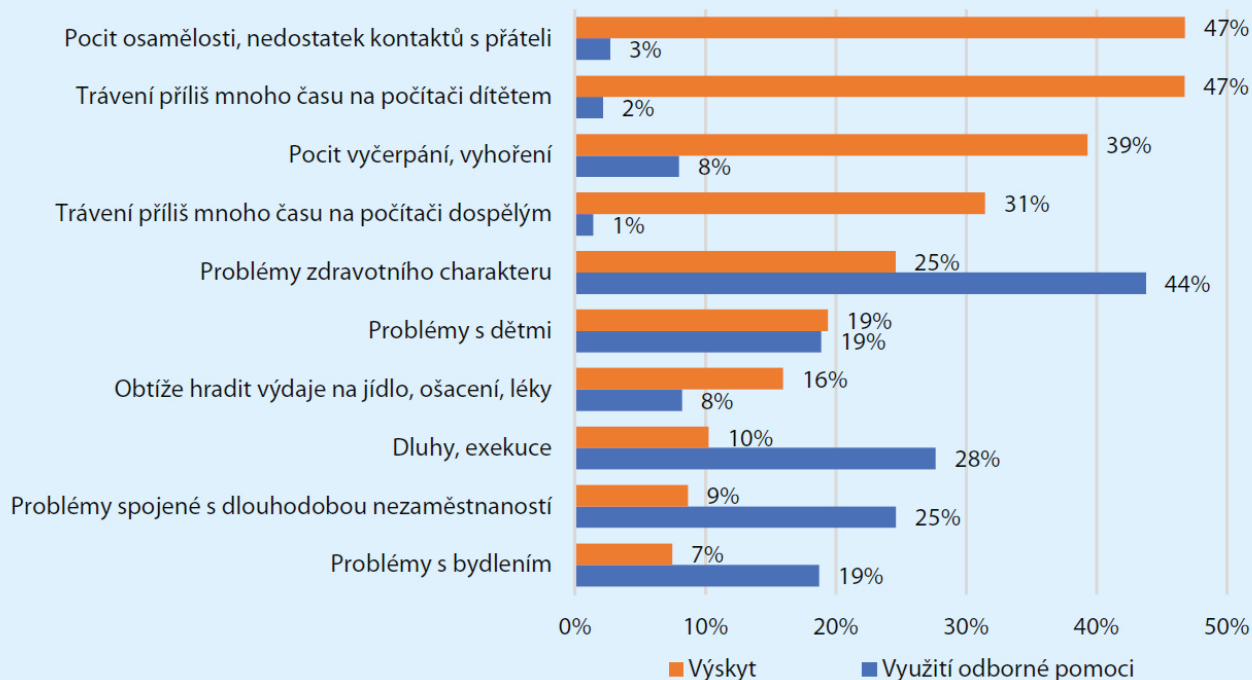
Většina úplných rodin byla od počátku pandemie na jaře 2020 až do doby výzkumu v září 2021 schopna samostatně překonávat reálné nebo potenciální zhoršení podmínek pro běžný rodinný život. Významné negativní dopady v rovině materiální a finanční se dotkly pouze malé části těchto rodin.

Naprostá většina rodičů v úplných rodinách s dětmi je ekonomicky aktivní, i proto tyto rodiny mívají relativně méně často sociální příjmy než rodiny sólo rodičů. Polovina sledovaných rodin pobírala v době výzkumu alespoň jednu formu sociálního příjmu, nejčastěji rodičovský příspěvek. Mezi rodinami s oběma vydělávajícími rodiči měla sociální příjmy pouze čtvrtina. Sociální příjmy mají mezi úplnými rodinami častěji rodiny se třemi a více dětmi, které kromě dávek státní sociální podpory

také častěji pobírají další dávky určené pro nízkopříjmové rodiny. Výzkum potvrdil, že finanční podpora rodinnými dávkami je zaměřena převážně do raných fází rodinných drah, na předškolní děti a mezi nimi ty nejmladší, a současně na rodiny s nízkými příjmy. Rodiny s dětmi ostatních věkových kategorií a rodiny s průměrnými příjmy jsou státem finančně podporovány s ohledem na náklady na děti a na bydlení často nedostatečně. To je ještě zřetelnější v situaci, jako je pandemie covidu-19.

Dvě pětiny úplných rodin měly v době výzkumu hypotéku na bydlení a zhruba stejný podíl měl nějakou půjčku, nejčastěji uzavřenou na koupi auta či úpravu bytu, nejméně často na zajištění běžných potřeb. Pouze 35 % rodin nemělo v době výzkumu ani půjčku ani hypotéku. **Dvě třetiny dotázaných deklarovaly za poslední měsíce finanční stabilitu. Pokles příjmů domácnosti v období pandemie byl zaznamenán u čtvrtiny rodin**, hlavně rodin s velmi nízkou ekonomickou aktivitou. Příjmový propad byl zejména důsledkem snížení pracovního příjmu, a to nejčastěji kvůli omezení nebo změně pracovní činnosti v souvislosti s protikoronavirovými opatřeními, méně častá byla úplná ztráta zaměstnání. Z hlediska struktury úplných rodin se ve srovnání se situací před pandemií nejvíce zhoršila příjmová situace v rodinách s jedním výdělečně činným členem bez ohledu na počet dětí.

Pandemie covidu-19 zasáhla rodiny v nejrůznějších životních oblastech. **Nejvíce rodičů dotázaných v kvantitativním šetření se potýkalo s pocity osamělosti** v důsledku nedostatku sociálních kontaktů a **s pocitem vyčerpání a vyhoření**. Další značně problematickou oblastí byla nutnost intenzivnějšího používání informačních technologií, ať už dětmi z důvodu distanční výuky a naplnění volného času, nebo rodiči z důvodu častějšího využívání práce z domova. **Výrazný negativní dopad měla pandemie též na sladování práce a rodiny**. Problémy ekonomického charakteru (obtíže hradit výdaje na jídlo, ošacení či léky, dluhy, exekuce, dlouhodobá nezaměstnanost) byly méně časté, nicméně ani jejich výskyt není ojedinělý. Relativně nejméně problematickou oblastí se pro úplné rodiny s dětmi jeví bydlení, kde však přesto některé rodiny uváděly, že měly během pandemie problémy s hrazením všech nákladů s ním spojených. Konflikty rodičů s dětmi týkající se chování a plnění jejich povinností nebyly ve většině zkoumaných rodin příliš časté a je možné říci, že v době pandemie covidu-19 nedošlo v této oblasti k podstatným změnám. Data však ukazují, že jen malá část rodičů vyhledala při výskytu vybraných problémů odbornou pomoc (viz graf).

Graf č. 1 Problémy v rodině – podíl výskytu jednotlivých problémů a využití odborné pomoci (v %)

Poznámka: využití odborné pomoci vyjadřuje podíl z těch, u nichž se daný problém vyskytl

Zdroj: Úplné rodiny 2021, N=2 295

Vybraná obecná sociální opatření i ta, která byla poskytována speciálně v období pandemie (viz tabulku), využila jen menšina rodičů. V období od března 2020 do září 2021 byla nejčastějším nástrojem využívaným jak muži, tak ženami nemocenská, kterou alespoň jeden z rodičů čerpal zhruba ve čtvrtině zkoumaných rodin. Krizové ošetřovné na dítě využily častěji matky než otcové. Celkově bylo toto ošetřovné uplatněno v méně než pětině zkoumaných rodin (viz tabulku).

Tabulka č. 1 Podíly rodičů, kteří využili vybraná opatření na pomoc rodinám v době pandemie (v %)

Opatření	Pouze žena	Pouze muž	Oba	Žádný
„krizové“ ošetřovné na dítě	9,2	4,5	4,4	81,9
nemocenská	8,3	9,8	7,6	74,3
(nucená) dovolená	4,4	7,9	2,9	84,8
jiné kompenzace (Antivirus, covid-kompenzace pro OSVČ)	4,5	7,0	1,8	86,7
podpora v nezaměstnanosti	3,4	2,7	0,5	93,4

Zdroj: Úplné rodiny 2021, N=2 295

Kvalitativní výzkum ukázal, že rodiče vnímali **omezení spojená s pandemií covidu-19 jako obtížná především s ohledem na svoje děti**, které se nemohly po dlouhé

období mnoha měsíců ve školním roce 2020/2021 účastnit osobní školní výuky. Někteří rodiče byli přesvědčeni, že to působilo na vývoj jejich dětí negativně, popisovány byly psychické obtíže i nižší efektivita distanční a on-line výuky oproti běžné výuce. Významný byl vliv pandemie v rovině osobních kontaktů, které musely omezit nejen děti, ale i rodiče. Těžká byla situace ve sladování pracovních povinností s péčí a domácí výukou dětí zejména tam, kde pracovali oba rodiče a kde byly děti na prvním stupni základních škol. Za pozitivní přínos pandemie považovali někteří rodiče nastalou vyšší pracovní flexibilitu, která jim byla umožněna. U práce z domova však byla zmiňována i úskalí a pro některé matky bylo obtížné ji skloubit se současnou péčí o děti a domácnost v době uzavřených školských institucí. K lepšímu fungování rodin napomáhal snížený pracovní úvazek ženy a velmi častá komplementární dělba rolí.

Prožívání dopadů pandemie covidu-19 závisí na synergickém působení tří faktorů: na reálných efektech pandemické situace v konkrétních rodinách a v životech jejich členů, na situaci před pandemií jak ohledně úrovně hmotného zabezpečení rodiny, tak ohledně kvality rodinných vztahů, a na vnímání společenské podpory, která je rodinám dlouhodoběji poskytována.

Názory na dostatečnost celkové pomoci poskytované rodinám v období od března 2020 do září 2021 byly převážně kritické. Za zcela nebo spíše nedostačující označily poskytnutou pomoc tři pětiny dotázaných. Jen pro necelou desetinu rodičů byla zcela dostačující. Nejvíce kritičtí byli ti, kteří měli v té době finanční problémy, a také rodiče nejmladších dětí do tří let věku.

Doporučení pro rodinnou politiku

Na základě provedeného výzkumu považujeme za **nejdůležitější zásadu rodinné politiky směřující k podpoře úplných rodin s dětmi maximální snahu o udržení jejich funkčnosti a soběstačnosti**.

Na podporu úplných rodin a jejich schopnosti čelit dopadům pandemie covidu-19 či jiným krizovým situacím je žádoucí

především realizace následujících opatření:

- udržení nízké míry nezaměstnanosti;
- podpora flexibilních forem zaměstnání (místní, časová);
- podpora zkrácených úvazků;
- náhrady pro OSVČ a náhrady mzdy v nezaměstnanosti v kritických obdobích;
- podpora rodin formou široké škály služeb zaměřených na rodiny s různými potřebami podle věku dětí, míry narušení rodinných vztahů, životních podmínek rodin aj.;
- vytváření podmínek pro dostupnost a udržitelnost bydlení;
- podpora kvalitních a dostupných školských zařízení poskytujících prezenční výuku.

Metodologie

Výzkum úplných rodin byl realizován **kombinací kvantitativní a kvalitativní metodologie**. Sběr dat probíhal od dubna do listopadu 2021.

Respondenty výzkumu byli **rodiče nezaopatřených dětí žijící v manželském či partnerském soužití**, kteří v době šetření žili s partnerem/partnerkou ve společné domácnosti nejméně tři roky. Děti v domácnosti nemusely být biologickými dětmi obou rodičů. Zároveň ale ani jeden z těchto rodičů neměl žádné nezaopatřené dítě, které by žilo v jiné domácnosti.

Sběr **kvantitativních dat** realizovala agentura FOCUS Centrum pro sociální a marketingovou analýzu, spol. s r. o. Dotazníkové šetření proběhlo kombinací metod CAPI (face-to-face rozhovory s využitím elektronického dotazníku v notebooku) a CAWI (on-line vyplňování) s využitím respondentů registrovaných v Českém národním panelu. V každé domácnosti byla dotázána jedna osoba. **Výsledný datový soubor obsahuje odpovědi od 2 295 respondentů** (53 % sebráno CAPI). Jednalo se o kvótní výběr na základě znaků: pohlaví respondenta, vzdělání respondenta, počet nezaopatřených dětí v rodině, věk nejmladšího dítěte v rodině, velikost obce a kraj.

Kvalitativní část výzkumu využila **fenomenologického přístupu**, akcentováno bylo **hledisko aktéra**. Základní metodou sběru dat byly **nestandardizované osobní semi-strukturované rozhovory**. Tematicky byly zaměřeny na **oblasti**: popis rodiny, jak rodinu zasáhla pandemie, výchova dětí, sladování pracovního a rodinného života, finanční záležitosti, partnerský vztah, vztahy s prarodiči a mezigenerační výpomoc, problematické oblasti a potřeby rodiny. **Výzkumný soubor** byl tvořen **14 rodiči**, devíti matkami a pěti otci. Participanti byli do výzkumu zařazováni na základě **účelového výběru**, přičemž byla uplatňována strategie usilující o různorodost souboru participantů s ohledem na gender, vzdělání rodičů a věk dětí. Participanti pocházeli z Hlavního města Prahy (5), ze Středočeského kraje (3) a z Libereckého kraje (6).

Literatura

Kuchařová, V., Nešporová, O., Svobodová, K., Höhne, S., Palonciová, J. (2022). *Úplné rodiny s dětmi*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_502.pdf

PhDr. Věra Kuchařová, CSc.

(vera.kucharova@vupsv.cz) je výzkumnou pracovnící ve VÚPSV, v. v. i. Zaměřuje se na rodinnou politiku a na rodiny a jejich životní podmínky ze sociologického pohledu.

Vznik tohoto policy brief byl finálně podpořen z institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace na období 2018–2022 a je součástí projektu VÚPSV „Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů“ (IP70606).

Mgr. Olga Nešporová, Ph.D.

(olga.nesporova@vupsv.cz) od roku 2004 působí jako výzkumná pracovnice ve VÚPSV, v. v. i. Věnuje se problematice rodinné politiky, rodičovství, pohřbívání a bezdomovectví.

PhDr. Mgr. Kamila Svobodová, Ph.D.

(kamila.svobodova@vupsv.cz) je výzkumnou pracovnicí VÚPSV, v. v. i. Věnuje se především tématům sociologie rodiny, demografickým procesům, sociálnímu znevýhodnění a vzdělávání.

Ing. Sylva Höhne

(sylva.hohne@vupsv.cz) je výzkumnou pracovnicí VÚPSV, v. v. i. Zaměřuje se převážně na ekonomické podmínky domácností a finanční podporu rodin s dětmi.

Mgr. Jana Paloncyová, Ph.D.

(jana.paloncyova@vupsv.cz) je vedoucí týmu rodinné politiky VÚPSV, v. v. i. Zabývá se demografickými proměnami a tématy z oblasti rodinné politiky.

VÚPSV, v. v. i.
Dělnická 213/12
170 00 Praha 7

tel.: +420 211 152 711
e-mail: vupsv@vupsv.cz
datová schránka: xy9n88n
<https://www.vupsv.cz>

tým: Rodinná politika
vedoucí týmu:
Mgr. Jana Paloncyová, Ph.D.
jana.paloncyova@vupsv.cz

© Výzkumný ústav práce
a sociálních věcí, v. v. i.
Praha, 2022

Policy Briefs VÚPSV, v. v. i.
ISSN 2694-9482